
In memoriam

Jan de Vaal (1922-2001)

Oud-directeur van het Nederlands Filmmuseum Jan de Vaal werd op 12 november 1922 te Semarang op Java geboren. Zijn moeder stierf in 1924 bij de geboorte van zijn jongere broer en omdat zijn vader niet alleen voor de kinderen kon zorgen, kwamen de broers in de jaren twintig in Nederland terecht, waar Jan in Zwolle werd opgevoed door zijn oom en tante. Op zijn twaalfde jaar liep hij het filmvirus op dat hem zijn leven lang niet meer zou verlaten. Hij kreeg een projector en schuurde de Zwolse bioscopen af, op zoek naar uitgedraaide journaals. Op de middelbare school ging hij 16-mm films vertonen voor klasgenoten en andere geïnteresseerden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou hij zijn eerste professionele schreden in het filmvak zetten toen hij als manusje-van-alles in dienst kwam bij het Haarlemse wetenschappelijke filmbedrijf Multifilm.

Bekend zou De Vaal in de Nederlandse filmwereld pas worden als secretaris van het onder leiding van Paul Kijzer en Piet Meerburg in 1946 opgerichte Nederlandsch Historisch Filmarchief (NHFF). Aanvankelijk vonden de vertoningen van historisch belangrijke films plaats in de eveneens in die tijd opgerichte Amsterdamse studentenbioscoop Kriterion. Daar kon De Vaal in een kast een begin maken met de opbouw van zijn collectie. In 1947 werd het nieuwe filmarchief erkend door de internationale vereniging van Filmarchieven (FIAF) en in 1952 fuseerde het NHFF met het Uitkijkarchief (de film- en documentenatenschap van de Nederlandsche Filmliga), waarna het verder ging onder de naam Stichting Nederlands Filmmuseum. In datzelfde jaar verhuisde het Filmmuseum naar het Stedelijk Museum, waar de voorstellingen werden voortgezet en Jan de Vaal samen met Stedelijk Museum-directeur Willem Sandberg het Nederlandse equivalent van het New Yorkse Museum of Modern Art trachtte te grondvesten.

Jan de Vaals *finest hours* zijn waarschijnlijk de jaren zestig geweest, toen er rondom de nieuwe filmtijdschriften *Skoop* en later *Skrien* een heuse beweging op gang kwam. Die beweging wilde ervoor zorgen dat het Filmmuseum bevrijd werd uit de toch erg krappe behuizing in het Stedelijk Museum; naar verwachting zou het op een eigen plek in de stad tot grote bloei

komen. De Vaal was in die tijd een spil in de Nederlandse filmwereld, actief in jury's op filmfestivals en aanwezig als edelfigurant in de eerste filmpjes van de Nederlandse 'Nieuwe Golf' (AAH TAMARA/Pim de la Parra, 1965; LEVE DE CINEMATHEEK!, 1969, e.a.). En hij was zeer actief als verzamelaar van oude films, affiches, foto's, boeken, projectoren, decors en eigenlijk al het andere dat men zich kan voorstellen als belangrijk voor toekomstige filmgeschiedschrijving. In die jaren bracht hij inmiddels internationaal vermaarde filmcollecties bijeen zoals die van Desmet, Centrafilm en Hodde. Op De Vaals conto kan ook bijgeschreven worden de herintroductie in Nederland van het oeuvre van de 'vliegende Hollander' Joris Ivens, én het zetten van de eerste stappen die in de jaren tachtig zouden leiden tot Ivens' rehabilitatie (tot en met een knieval door de dienstdoende minister). Het mag De Vaals tragiek genoemd worden dat toen het Filmmuseum eenmaal in zijn eigen behuizing in het Vondelpark zat, het élan er uit leek en er vanwege de zeer krappe financiële situatie geen bloei tot stand kon komen. Die bloei kwam pas na het door het ministerie afgedwongen vertrek van De Vaal en nadat zijn opvolgers (eerst interim Frans Maks, daarna directeur Hoos Blotkamp) veel ruimere financiële middelen ter beschikking kregen. Die zouden een ware explosie van activiteiten teweegbrengen – allemaal gebaseerd op de enorme verzameling die De Vaal en zijn medewerkers van het eerste uur bij elkaar hadden gebracht.

Zelf leerde ik Jan pas kennen toen hij al weg was bij het Filmmuseum. Hij was zeer verbitterd maar dat weerhield hem er niet van om nog betrokken te zijn bij van alles en nog wat. Hij vond mijn onderzoeksterrein (Nederlandse filmindustrie 1940-1945) heel interessant en zo gingen wij samen met Filmmuseum-oudgediende Henk de Smidt twee keer naar Ben Wijnberg, de cineast die voor en in de oorlog bij Multifilm in Haarlem werkte – waar De Vaal zelf begonnen was. Het waren geanimeerde gesprekken waarin vier generaties filmgekken hun licht lieten schijnen over de bijzondere Nederlandse filmgeschiedenis en waar zodoende de gekste details boven water kwamen.*

Onderdeel van de mythologie van die eerste generatie Filmmuseum-directeuren over de hele wereld is hoe er met nitraat werd omgegaan. Ook over Jan de Vaal zijn die verhalen in omloop. Er waren filmverzamelaars in Nederland die zijn bloed wel konden drinken omdat hij volgens geruchten in het wereldje een keer een partij brandbare film van een verzamelaar had laten ontruimen door de brandweer. Of dat verhaal op waarheid berustte of dat het een filmische *urban legend* is heb ik nooit kunnen achterhalen; het zou me overigens niet echt verbaasd hebben want Jan had zeker de nogal arrogante houding dat al die oude films hém en hem alleen toekwamen omdat hij de enige was die zich er druk over maakte. Een verhaal dat de andere kant laat zien vertelde hij me zelf. Er was een Haarlemse filmver-

zamelaar waar met ontzag over werd gesproken omdat hij nog zoveel unieke films van de vermaarde Haarlemse filmstudio Hollandia zou hebben liggen. Jan werd eens ontboden door deze man die hem de blikken oude Nederlandse speelfilm liet zien en er voor zijn ogen een stukje van in brand stak, met de woorden: 'Je krijgt ze nooit!' Dat was de andere, evenmin goed te verifiëren kant van de zaak. Overigens: deze filmverzamelaar overleed vorig jaar en de enorme partij nitraat die vervolgens beschikbaar kwam ligt inmiddels grotendeels in het Filmmuseum en wordt op dit moment geïnventariseerd.

Jan de Vaal stierf op 8 april 2001 te Tilburg.

Egbert Barten

* Interview met B.P. Wijnberg in aanwezigheid van J. de Vaal en H. de Smidt, Haarlem, 23 januari 1990 en 23 juni 1990. Onder voorwaarden raadpleegbaar in de interviewcollectie van het NAA.